

Laczházi Gyula, *Társiasság és együttérzés a felvilágosodás magyar irodalmában**

Laczházi Gyula 2009-ben publikált *Hősi szenvedélyek* című könyvében¹ azt a kérdést járja körül, hogy a 17. századi hősi epikában milyen szerepe van az indulatnak, a szenvedélynek és egyéb érzelmeknek a heroizmus kialakításában. Az etikai, orvostudományi és retorikai szempontok együttes vizsgálata lehetővé teszi a számára, hogy Zrínyi Miklós, Gyöngyösi István vagy Kőszeghy Pál költészetét egy tágasabb eszmetörténeti kontextusba helyezze. A kötet utolsó fejezetében a szerző továbblép könyvének eredeti korszakán, s az érzelmek és az irodalom összefüggéseinek 18. századi történetéről ír. Laczházi szerint ekkor új történet kezdődik, amennyiben a testről és lélekről való gondolkodás radikálisan átalakult, s ily módon az egyén és érzelmei is új összefüggésekben kerülnek újra elő. Itt Albrecht Koschorke könyve nyomán ismerteti az érzékenység kialakulásának folyamatát,² s rövid magyarországi példaként a *Fanni hagyományai* című regény egynéhány, elsősorban az érzelmek kifejezésének módjára vonatkozó aspektusát idézi fel. Koschorke fontos könyvének idézése jelzi Laczházi médiatörténeti érdeklődését,³ bár épp a német tudós legnagyobb hatású tézisével, miszerint az általános alfabetizáció szoros összefüggésben áll a lélek mélységének felfedezésével, itt nem kezd semmit, hanem későbbi kutatókat ígér a témában.

A 2009-es könyv keltette várakozást Laczházi Gyula egy újabb, a korábbi terjedelmét jóval meghaladó monográfiában teljesítette be. A *Társiasság és együttérzés a felvilágosodás magyar irodalmában* című könyv némileg más irányba indult el, mint ahová a *Hősi szenvedélyek* érkezett. Ez minden bizonnyal összefügg azzal, hogy Laczházi rendkívül alaposan látott neki tárgya vizsgálatának, s a 18. századi érzékenység kurrens szakirodalmát fel- és bedolgozta könyvébe. Miközben továbbra is jellemzi a korábbi munka diszciplínák határait áthágó bátorsága, s az, hogy az irodalom kérdéseit más tudományágak és tágasabb eszmetörténeti kontextusok segítségével tárgyalja, aközben megfigyelhető egy nagyon erőteljes hangsúlyeltolódás is: az etikai és ismeretelméleti megalapozás helyét inkább egyfajta „társadalomtörténeti” problémafelvetés veszi át (s az emberi boldogságra irányuló filozófiai kérdések is inkább „morálfilozófiai” távlatban tárgyaltnak); a retorikai megoldások és az érzelmkifejezés ügyének összefüggései itt nem kerülnek elő (pontosabban poétikai kérdésekként tűnnek fel); ám továbbra is igen hangsúlyos marad az orvostörténeti paradigmaváltások problémája (természetesen ez is a „társadalomtörténeti” szemlélet felől ártérmezve). Laczházi könyve ily módon ahhoz a szakmai *boomhoz* csatlakozik, mely az elmúlt évtizedekben elképesztő mennyiségben ontotta a különböző megközelítéseket: a hetvenes évek szociológiai-eszmetörténeti irányait, melyek olyan átfogó folyamatokhoz kötötték az egyéni érzelmek kifejezésének újabb problémáit, mint a nyilvánosság szerkezetének átalakulása,⁴ a nyolcvanas években nyelvközpontú megközelítések váltották,⁵ ám az a tudományköziség, mely már az 1970-es tudományosságára jellemző volt e kérdés kutatására, mind a mai napig jellemző maradt. John Mullan az érzékenység

* A cikk írásakor az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásában részesültem.

¹ LACZHÁZI Gyula: *Hősi szenvedélyek. A heroizmus és a szenvedélyek megjelenése a XVII. századi magyar epikus költészetben*, ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék, Budapest, 2009, 9.

² Albrecht KOSCHORKE, *Körperströme und Schriftverkehr. Mediologie des 18. Jahrhunderts*, Fink, München, 1999.

³ Lásd egy másik összefoglalását a témának: LACZHÁZI Gyula, *Újabb irodalomtudományi perspektívák a 18. századi érzelmekkonceptiók kutatásában*, reciti. Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tartalomszolgáltató portálja, 2008. december 2. <<http://plone.iti.mta.hu/rec.iti/Members/LaczhaziGyula/ujabb-irodalomtudomanyi-perspektivak-a-18.-szazadi>>

⁴ Ennek alapműve: Gerhard SAUDER, *Empfindsamkeit. Band I. Voraussetzungen und Elemente*, J. B. Metzler, Stuttgart, 1974.

⁵ Ezen irány kezdeményezője: Janet TODD, *Sensibility. An Introduction*, Methuen, London, 1986.

medicinatörténetéről szólván, annak „nyelvi” komponenseit elemzi, Ann Jessie van Sant pedig az érzékenység regényeinek retorikáját kutatván érvel bizonyos alakzatok és trópusok fiziológiai alapjainak felidézésével.⁶ Az itt csak jelzett szakirodalmi tendencia a magyar tudományban is megfigyelhető Bíró Ferenc felvilágosodáskönyvétől kezdve Debreczeni Attila nagyszabású érzékenységekönyvéig⁷ (melyekkel Laczházi Gyula könyve folyamatosan párbeszédet folytat, s melyeket rendre továbbgondol).

Jól illeszkedik e trendbe, hogy Laczházi számára is az emberi testről való gondolkodás átalakulásának kérdése jelenti az egyik kiindulópontot: könyvében visszatérően hivatkozza azt a fordulatot, melynek során az antikvitástól örökölt nedvkórtani elképzelés, miszerint a betegségeket és emóciókat az emberi testben különböző testnedvek szállítják és közvetítik, a 18. század közepén az Albrecht von Haller nevéhez köthető idegi magyarázatok váltották fel, melyek már inkább az idegek ingerlékenységéből vezették le a mozgás és érzékelés testi folyamatait.⁸ Bár lehet némi hiányérzetünk az orvostörténeti összefoglalóval kapcsolatban a teória és a praxis eltérésének negligálása miatt (több helyen is utal rá a szerző, mégis fontos hangsúlyozni, hogy a nedvkórtani elképzelés alapján még a 19. század végén is folyt orvoslás) vagy annak elnagyoltsága miatt (például a zárt testkép kialakulása kapcsán fel lehetett volna idézni akár William Harvey felfedezését a vérkeringésről,⁹ akár a Magyarországon is nagy hatású brownianizmus irányzatát¹⁰), a szerző a testről való gondolkodás átalakulását egy „morálfilozófiai” keretbe illeszti.

E „morálfilozófia” itt az együttérzésről, önzésről és önzetlenségről való gondolkodást, valamint ezen emberi viszonyok társiassághoz való kapcsolatát jelenti. Ez a „morálfilozófia” tulajdonképpen három különböző, ám több ponton érintkező filozófiai vitához kapcsolódik hozzá: 1. egy természetjogi vitához, mely akörül forgott, hogy az ember természeténél fogva társas lény-e; 2. a Jean-Jacques Rousseau írásai provokálta vitához, melyben az egyik legfontosabb visszatérő kérdés az volt, hogy a természeti ember a maga önszeretetének (*amour de soi-même*) megvalósításában jónak tekinthető-e, s a civilizált ember önzése (*amour-propre*) magába foglalja-e azt az erkölcsi szabadságot, hogy jó és rossz között különbséget tegyen; 3. s végül egy angolszász vitához, mely utóbb a kontinensen is széles körben hatást gyakorolt, melyben a társiasság kérdése különböző politikai nyelvek ütközési pontjában kapott eltérő értelmezéseket (aszerint, hogy éppen a társadalmi erényeknek a *politeness*, a csinosodás révén történő fejlesztése vagy éppenséggel a köztársasági múlt erényeinek lehetséges adaptálása került szóba). Természetesen meg lehetne róni azért a szerzőt, mivel e három irány közötti divergencia kevésbé foglalkoztatta, mikor egymás mellé helyezett különböző kontextusokban előforduló érveléseket, ugyanakkor nem árt arra is emlékeztetni, hogy egyfelől e kérdések már a 18. századi ember számára összefolytak (például a természetjog szinte önálló filozófiai paradigmává alakult, amennyiben olyan általános világmagyarázatot kínált fel, mely lefedi – vagy inkább: bekebelezi – a tudományok világát), másfelől a különböző diskurzusoknak, nyelveknek és érvkészleteknek e keveredése általánosan jellemző a közép-európai országokban (így német nyelvterületen is). Jellemző,

⁶ John MULLAN, *Sentiment and Sociability. The Language of Feeling in the Eighteenth Century*, Clarendon, Oxford, 1988; Ann Jessie VAN SANT, *Eighteenth-Century Sensibility and the Novel. The Senses in Social Context*, Cambridge UP, Cambridge, 1993.

⁷ BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Balassi, Budapest, 2003⁴; DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Universitas, Budapest, 2009.

⁸ Lásd Ann C. VILA, *Enlightenment and Pathology. Sensibility in the Literature and Medicine of Eighteenth-Century France*, Johns Hopkins UP, Baltimore–London, 1998.

⁹ Laczházi egy helyen említi ugyan, de nem az orvostörténeti összefoglalóban, hanem később valamivel később és más összefüggésben. (190.)

¹⁰ John Brown szintúgy az ingerlékenység alapján határozta meg az ember testi állapotát, ám azt azzal egészítette ki, hogy az emberi szervezet akkor tud hatékonyan működni, ha a különböző ingerek között egyensúlyi állapot jön létre.

hogyan az olyan egymással vitatkozó elméletek, mint például a wolffianus vagy a pufendorfi, egy jelentős magyarországi természetjogi kézikönyvben mily békésen megférnek egymás mellett.¹¹

A medicina és a „morálfilozófia” mellett Laczházi harmadik pillére a poétika. Az elméleti bevezető fejezet leginkább Gotthold Ephraim Lessing részvételméletével foglalkozik, azzal a korabeli elmélettel, melyre a későbbiekben nem igazán fog visszatérni. E sajátos megoldás Laczházi könyvének szerkezetéből következik: az elméleti-esztétörténeti alapozás után konkrét művek elemzése következik, ahol az érzékenység és együttérzés különböző poétikai variációi kerülnek terítékre. Lessing és a „polgári dráma” kialakulásának a problémája itt nem annyira egy elméleti keret megalapozása, mint inkább egy előzetes példa, mely a következő nagyszabású elemzéseket felvezeti. E döntésnek ráadásul műfaji okai is lehetnek: Laczházit elsősorban a regények érdeklik. Előbb Christian Fürchtegott Gellert *Svéd grófnéjának (Leben der schwedischen Gräfin von G***)* magyar fordításaival, majd Pálóczi Horváth Ádám szabadkőműves regényével (*Fel fedezett titok*), Christoph Martin Wieland Diogenész-regényével (*Sokrates Mainomenos oder die Dialogen des Diogenes von Sinope*), Bessenyei György *A bihari remete vagy a világ így megyen* című szövegével (és egy rövid kitérőben a *Tariménes útazásával*), a Johann Martin Millertől Barczafalvi Szabó Dávid által magyarított *Siegwart klastromi történetével*, az Albrecht Christoph Kaysertől Kazinczy Ferenc által magyarított *Bácsmegyei össze-szedett leveleivel* (eredeti címe: *Adolfs gesammelte Briefe*), valamint a *Fanni hagyományai*¹² foglalkozik, hogy egy záró fejezetben Csokonai Vitéz Mihály költészetét elemezze. A regények e jelentős túlsúlyát részben a szerző érdeklődése, részben a kérdés sajátos irodalomtörténeti helyzete indokolta. A magyar drámairodalom – a színházi intézményrendszer hazai helyzete miatt – afféle zárvánnyként van jelen a magyar irodalomtörténet-írásban, s a korai érzékenységi elemzéseit nem pusztán Laczházi könyvéből hiányoznak. Miként Gellert, Wieland, Miller vagy Kayser regényei magyarországi adaptációik okán szinte magától értetődően részei a magyar irodalom történetének, August von Kotzebue, Tobias Philipp von Gebler, Heinrich Ferdinand Möller és mások drámáinak magyarországi adaptációiról sajnálatos módon hiányoznak az elemzések. (Természetesen nem gondolom, hogy e nehéz feladatot éppen Laczházi Gyulának kellett volna magára vennie, pusztán a hiányt kívánom jelezni.) Ami a líra helyzetét illeti, a monográfia szerzője egy meglehetősen kurta zárójeles megjegyzésben indokolja az arányoknak a regények felé billenését: „A magyar irodalom esetében legalábbis úgy tűnik, hogy az érzelmes beszéd a regényekben előbb jelent meg, mint az élményköltészet.” (88.) E vélemény talán nem nélkülöz minden alapot, amennyiben a nyomtatott költészeti korpuszra értjük az állítást, ám Csörsz Rumen István és Küllös Imola kutatásai után mégis pontosításra szorul. A költészetben ugyanis igen korán megjelenik az „élményköltészet”, s ez még akkor is igaz, ha szerzői alakformálás csak ritkán kapcsolódik hozzá. Olybá tűnik, hogy inkább arról van szó, hogy a publikált költészetben az érzelmek kifejezésének lírai formái némi késéssel jelentkeztek. (Ez talán társadalomtörténeti gyökerekre vezethető vissza: a rendi költészet hosszan és széles körben műveltetett a 18–19. században, s a verspublikálási gyakorlat is jórészt e formához kapcsolódott. Azonban mindez nem zárja ki, hogy egy más típusú költészeti nyilvánosságba beszivárogtak az alanyiség újabb formái.)¹³

¹¹ Lásd SZÜCS Zoltán Gábor, *Természet, jog, teológia. Egy fejezet a 18. századi politikai diskurzus történetéből Magyarországon*, Aetas2011/2., 99–115. Lásd még PRUZSINSZKY Sándor, *Természetjog és politika a XVIII. századi Magyarországon. Batthyány Alajostól Martinovicsig*, Napvilág, Budapest, 2001.

¹² Itt jegyzem meg, hogy a regény szerzősége bizonytalan, így a Kármán Józsefnek tulajdonítás, sőt a szerzői név beírása az Uránia forráskiadásának hivatkozásába – hiba. (169 passim.) A szerzőségről lásd SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1999², 57–79.

¹³ Ez azt is jelenti, hogy nem értek egyet Koschorke fentebb idézett tételével, legalábbis a magyar viszonyokra nem tartom érvényesnek azt.

A könyvnek több mint felét kitevő elemzések egyesével, önállóan is olvashatóak, egymás mellé helyezésük pedig az érzékeny regény poétikai lehetőségeit mutatják be. Gellert műve még értelmezhető egy korábbi regénytradíció (a 18–19. században is népszerű pikareszkek) felől is, újdonságát leginkább az jelenti, hogy szerelem és barátság olyan koncepciója jelenik meg benne, mely már inkább az érzékenység korai formájára utal. Ekkor még – mondja Niklas Luhmann nyomán Laczházi – barátság és szerelem két versengő diskurzusként jelent meg, melyek csak a 18. század végén váltak el egymástól, mikor a szexualitás a szerelemi kód része lett. A szerelemben és a barátságban itt a másikkal való találkozás intimitása jelenik meg, s ez épp úgy szemben áll az érzellem nélküliséggel, miként az ész által nem támogatott, vak szenvedéllyel. Laczházi ezt Christian Thomasius etikájával, a józan szeretet (*vernünftige Liebe*) elképzelésével kapcsolja össze, s ebből következik a regénynek számos olyan jelenete, melyek egy mai, későbbi szerelemkonceptiókon szocializálódott olvasó számára megdöbbenőek lehetnek (mint például a véletlenül bigámistává lett grófnő dilemmája, hogy melyik férjét válassza, s a férfiak reakciói e helyzetre). Szintén egy racionális lélektani alapra épül Pálóczi Horváth Ádám regényének szerelemtana. Pálóczi Horváth, aki az egyik első magyar lélektani munkát is jegyzi (*Psychologia az az a' lélekről való tudomány*), a szerelem mellé a szabadkőművesség kérdését teszi. Ily módon a regény főhőse olyan dilemmák elé kerül, melyek szétörlik boldogságát, s lehetetlenné teszik, hogy az individuális szerelem, a szabadkőműves titok megfejtése és a házasság társadalmi intézménye harmóniába kerüljenek. Laczházi igen érdekes elemzői ötlete, hogy a regény épp azáltal jut az együttérzés olvasói aktivitásához, hogy a főhős minden erényessége ellenére bukik el. Egészen más irányba mutat Wieland Diogenész-regénye. Laczházi e művet az írónak egyéb írásait is párbeszédbe vonva Rousseau civilizációkritikájához kapcsolja (pontosabban ahhoz a változathoz, ahogyan azt a legtöbbször interpretálták a maga korában). Itt már az együttérzés egyértelműen egy olyan poétikai hatáskeresőként jelenik meg, melynek révén filozófiai, sőt politikai mondanivalót lehet közvetíteni. Diogenész moráljára nem lehet társadalmat alapozni, miközben az együttérzés képességével csak ő rendelkezik. Ily módon az olvasó valamely intellektuális reflexióra kényszerül, mellyel a sziget utópikusságát a létező társadalmak struktúráival szembesíti. (Ez volt az egyetlen olyan elemzés, ahol Laczházi valamilyen kilépett a magyar irodalom történetéből. Igaz, hogy Kazinczy fordításáról írt egy kitekintést, de így, ebben a formában elemzése egy német irodalmi közegben maradt.) Bessenyei György *A bihari remetéjére* feltehetően hatott Wieland gondolkodása, de nemcsak ezért kerül elő e ponton e szöveg. Itt is a természeti állapot lesz a kérdés, akárcsak Diogenész, a remete is a társadalmi morál züllése és az önzés miatt vonul ki a társadalomból. Laczházi Gyula utal arra, hogy Bessenyei szövegének érvelése rendkívül diffúz, s ily módon akár sikerületlen alkotásnak is tekinthetjük. Azt már én teszem hozzá, hogy e divergencia nem példátlan a korszak politikai gondolkodásában: voltaképpen arról van szó, hogy Bessenyei reflektálatlanul helyezte egymás mellé a republikanizmus és a csinosodás politikai szótárainak elemeit, s hol társadalmi fejlődést, hol hanyatlást vizionált. A *Tariménes útazása* azért tűnhet e szempontból egy átláthatóbb és követhetőbb szövegnek, mert ott a szereplők képviselhetnek bizonyos álláspontokat, s a köztük jelentkező nézetkülönbségek mintegy kioltják egymást. Laczházi szerint ez a gesztus ismét önmagában hordozza az olvasói aktivitás valamely formáját. Mindazonáltal talán még az is megkockáztatható, hogy a *Tariménes útazása* pozitívnak tűnő utópiája éppen azért szembesítették Kirakades (a vadember) civilizációkritikájával, hogy az így létrejövő iróniával lehessen jelezni a tökéletes államrend elérésének lehetetlenségét. E ponton talán az a kérdés is feltehető Laczházi Gyula elemzései kapcsán, hogy vajon e regényeknek az együttérzést felkeltő poétikai eljárásai mennyiben vonhatóak az irónia önreflexiójának hatálya alá, s az itt felvonultatott társadalmi víziók mennyiben képesek önnön

nyelvi és nem-nyelvi teljesítményükre reflektálni. (Később egy rövid utalás erejéig Laczházi e vonatkozásban Laurence Sterne *Érzékeny utazásainak* nyelvhasználatát idézi fel.)

Utóbbi kérdés akkor sem mindegy, amikor a Laczházitól szélsőséges érzékenységnak nevezett irány regényeit olvassuk újra. A pillanatnyi érzelmi összhangon alapuló szerelem e regényekben nem lehet sikeres, s miképpen az érzelmek szélsőséges formában kerülnek meghatározásra, úgy a végeredmény is radikális lesz (a legtöbbször a hős halálával végződik a történet). Amennyiben a társiasság kérdése felől pillantunk e regényekre, az azokban foglaltak nem kevésbé radikálisak: a főhős képtelen elviselni a társadalmi normákat, áthágná azokat, majd elpusztítja magát (és olykor környezetét). Az eddig tárgyalt regénypoétikai változatoktól oly mértékben elütnek e regények, hogy egyesek még odáig is elmentek, hogy Johann Wolfgang Goethe *Az ifjú Werther szenvedései* című regényét az érzékenység kritikájaként olvassák (159.), mások pedig azt javasolták, hogy különítsük el egymástól az érzékenység két szakaszát (például Nikolaus Wegmann a „gyengédséget” és a „radikális érzékenységet”).¹⁴ Az persze megint csak kérdés maradhat, hogy vajon a wertheriádák áradatában érdemes-e e egy ilyen megkülönböztetést tenni, hiszen példának okáért – mint az Laczházi Gyula elemzéséből is kiderül – a *Fanni hagyományai* hősnője rendelkezik az együttérzés képességével, s ez még akkor is igaz, ha nem képes saját életét egy társadalmi rendbe integrálni, a *Siegwart* vagy a *Bácsmegyey* pedig olyan történetek alapján készültek, melyeket akár a Werther-probléma megszeliődéseiként is értelmezhetünk, amennyiben előbbiben – mint egy románcos kalandregényben – a szívtelen apák akadályozzák a boldog szerelem kibontakozását, utóbbiban pedig felvillan a társadalmi rend helyreállításának lehetősége – igaz, a főhőst ez nem menti meg. Laczházi előbb arra a következtetésre jut, hogy „életútjának [itt: Fanniénak] egésze így aligha tekinthető követendő példának” (176.), majd egy lappal később ezt úgy pontosítja, hogy a könyvek egyfajta médiumként „vigaszt is nyújthatnak, társat jelenthetnek a hasonló szomorúságot érzők számára.” (177.) Az ellentmondás csak látszólagos: a természetjogra vagy a csinosodás politikai nyelvére épülő érzékeny társadalmi praxisokat és a szélsőséges érzékenységet az köti össze egymással, hogy az együttérzést nem mint elméleti és gyakorlati kérdést vetik fel, hanem egyfajta olvasási alakzatként színre is viszik azt. Nem véletlen, hogy a fentebb említett regényelemzéseiben Laczházi rendre visszatér a különböző olvasásjelenetekhez, melyek – egyfajta olvasási ajánlatként – megmutathatják a potenciális olvasóknak, hogy miként is kell olvasni egy olyan regényt, melyet éppen kezükben tartanak. Az individuum társadalomba való integrációjának a kérdése ilyenformán egyszerre lesz a regény témája, s az olvasás során létre is hozhatja az együttérzés vagy egyéb érzelem valamely formáját. E tekintetben jelentkezik hát az, amit Laczházi a *Hősi szenvedélyekben* ígért: annak a vizsgálata, hogy a médium maga miként hoz létre érzelmeket. A könyv e gyakorlati, cselekedtető hatáspotenciáljának meggyőző bemutatása és elemzése Laczházi Gyula könyvének legfontosabb eleme.

A Csokonai Vitéz Mihály költészetét taglaló utolsó fejezet bizonyos tekintetben kilóg a gondolatmenetből (merthogy felveti a prózaepika és a líra arányainak kérdését), másfelől Laczházi e fejezetben voltaképpen Csokonai költészetén még egyszer szisztematikusan végigveszi könyvének fontosabb állításait. E lírai anyag nyilván alkalmasnak mutatkozhat egy efféle összefoglalásra, amennyiben sokoldalúsága lehetővé teszi a különböző irányok bemutatását (e tekintetben Laczházi megközelítése Debreczeni Attiláéval rokon: Csokonai, az „újrakezdések költője”).¹⁵ Ugyanakkor a szerző újra is értelmezi e sokoldalúság tényét, amennyiben a Csokonai-líra társas vonatkozásait emeli ki. A *Lilla*-ciklus szervezőelvét

¹⁴ Nikolaus WEGMANN, *Diskurse der Empfindsamkeit. Zur Geschichte eines Gefühls in der Literatur des 18. Jahrhunderts*, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart, 1988, 100 skk.

¹⁵ DEBRECZENI Attila, *Csokonai, az újrakezdések költője. A felvilágosult szemléletmód fordulata az életműben*, Csokonai, Debrecen, 1993. Csokonai sokarcúságához egészen más szempontból közelít: SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Ráció, Budapest, 2014.

Laczházi abban látja, s ez a fenti elemzéseinek ismertetése után már nem fog meglepni senkit, hogy az részben a valamely irritáció által keltett ingerek tompításával, részben pedig az ingerek keltette emóciók megosztásával az együttérzésre mint befogadói viszonyulásra épít.

Laczházi igen sok szálát megmozgató könyve egy jól kidolgozott elméleti alapra épít, amit a szerző visszatérően „társadalomtörténeti” szempontként azonosít. A Niklas Luhmann nevéhez köthető tudásszociológiai irány irodalomtudományi adaptálására az utóbbi időben több kísérlet is történt,¹⁶ s Laczházi Gyula könyve ezekhez csatlakozik, csak specifikusabb témájából adódóan inkább egy részterületet (ha tetszik, alrendszer) kíván ezáltal leírni: a szerelem, szenvedély, intimitás nyelvének szemantikáját elemzi. E módszer kétségtelen előnye, hogy egy alrendszer igen részletes és körültekintő elemzése szinte készen áll, hogy irodalmi művekre alkalmazzuk azt, az intimitás szemantikájához tartozó együttérzés szinte adja magát az interpenetráció elemzéséhez (amikor egy rendszer önnön komplexitását rendelkezésre bocsátja egy másik alrendszer számára, s így együtt alakítják tovább a rendszer összetettségét). Ugyanakkor hátrányai is vannak e megközelítésnek: Laczházi rendszerint maga is utal rá, hogy egy minta felismerése még nem feltétlenül mutatja be egy konkrét társadalmi környezet működését, s azokat a lehetőségfeltételeket (ha tetszik, az ágenciát), aminek körében egy adott helyzetben választási lehetőségek kínálóznak. A társiasságra vonatkozó gondolkodás ugyanis egészen másképp alakul egy polgárosuló társadalmi környezetben, ahol a kulturális alrendszerek gazdasági alapon kezdenek el szerveződni, s másképp egy rendi társadalomban, ahol a mintához nagyon hasonló identitásformák alakulnak ki egészen eltérő körülmények között. Nem pusztán arról van szó, hogy a Magyar Királyság és Erdély területén az egyes alrendszerek később válnak el egymástól, mint másutt, hanem arról is, hogy az érzékenység kérdésének kortárs adaptálása az érzelmeket, intimitást, társas kapcsolatokat stb. egy alapvetően más típusú logikai rendbe helyezi el.¹⁷ Uthalhatunk itt olyan triviális dolgokra, mint a családszerkezetek eltérő volta, a politikai kommunikáció különféle eszközei, vagy akár a különböző nyelvek sajátos státusza, s az azok közötti választás dilemmái.¹⁸ Ráadásul e keret nem egészül ki társadalomtörténeti alapkutatásokkal: az egyes műveknek nemhogy a korabeli olvasóközönsége körvonalaztatnák, de még az esetleges korabeli recepciótörténetet sem kapjuk meg (Laczházi rendszerint a 20–21. századi recepcióval polemizál). Ily módon megválaszolatlan marad az a kérdés is, hogy vajon volt-e olyan korabeli olvasó, akinek az esetében a Laczházi által bemutatott és körbejárt együttérző olvasás valóban működött, milyen társadalmi közegben történt mindez, miképpen alakította tovább e kulturális gyakorlat az emberek mindennapi társadalmi gyakorlatait, stb. Természetesen tudom, hogy egy efféle kutatás szétfeszítette volna e könyv kereteit, melynek, még egyszer mondom, legnagyobb erényét épp az adja, hogy a luhmanni keretek összefogják a különböző területekre szétfutó szálakat, s voltaképpen egy hatékony értelmezői nyelvet adnak annak.

Laczházi Gyula a régi magyar irodalom felől jutott el a 18. század végi érzékenység irodalmi kérdéséhez.¹⁹ Könyvének legnagyobb erénye az, hogy az együttérzés kérdését nem pusztán az elemzett irodalmi művek esztétörténeti vonatkozásaiban veszi szemügyre (mint

¹⁶ SZAJBÉLY Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Universitas, Budapest, 2005; RÁKAI Orsolya, *Az irodalomtudós tekintete. Az önállósuló irodalom társadalmi integrációja és az esztétikai tapasztalt problémái 1780 és 1830 között*, Universitas, Budapest, 2008.

¹⁷ Lásd például SZILÁGYI Márton Laczházitól is idézett elemzését arról, hogy Kazinczy miképp adaptálja egy magyar társadalomtörténeti környezetbe Kayser regényét: *Az érzékeny levélregény magyar variációja. Kazinczy Ferenc: Bácsmegyei öszve-szedett levelei*, Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2009, 21–26.

¹⁸ Például a latin nyelvűség vonatkozásában figyelemre méltó adalékok sorát vonultatja fel BALOGH Piroska friss monográfiája: *Teória és medialitás. A latinitás a magyarországi tudásáramlásban 1800 körül*, Argumentum, Budapest, 2015.

¹⁹ Ezt jelzendő nem is vette át a 18–19. századdal foglalkozó kutatók forráskezelési szokásait, amit – utóbbi körbe tartozván – a magam részéről fejcsoválva vettem tudomásul.

témát), hanem annak lehetséges társadalmi használati módjaira is (mint kultúrtechnikára) figyel. Egy dolog bizonyos: Laczházi Gyula könyve úttörő vállalkozás a magyar irodalomtörténet-írásban, s utána másképp fogunk beszélni a 18. század irodalmának történetéről.

(Ráció, Budapest, 2014)